



ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



חיובו של אדם עם דמנציה בצומות ובמנהגי האבלות של ימי בין המצרים

הרב יובל שרלו, הרב אוריאל גנזל, הרב שאול ברוכי

1. הקדמה

בתשעה באב ובימי בין המצרים אנו מתענים ומתאבלים על חורבן בית המקדש ועל שאר הצרות שארעו בימים אלה. באמצעות הלכות ומנהגים שהתקבלו במהלך הדורות, עיצבו חכמים את המסגרת של ימי בין המצרים וימי חודש אב כימים שבהם נבנית בתודעתנו "אבלות ישנה" – אבלות על חורבן שלא ראינו והיזכרות בו.¹ אדם עם דמנציה הולך ומאבד – עם התקדמות המחלה – את תודעתו, את זיכרונו ואת היכולת לתקשר עם סביבתו. הירידה בתודעתו – והגדרתו ההלכתית כחולה או כאדם שאין בו דעת – משפיעות על רמת חיובו במצוות. האם אדם עם דמנציה חייב לצום? האם מותר לו לשמוע מוזיקה שמרגיעה אותו?

2. עקרונות מנחים

א. זקן וחולה חייבים במצוות ככל אדם מישראל.² עם זאת, אצל אדם עם דמנציה יש פגיעה הולכת ומחמירה ברמת התודעה שלו – וזו משליכה על עצם חיובו במצוות. החיוב תלוי במצבו התודעתי ובהקשר של אותה מצווה. כאשר הוא מודע לכך שהימים הם ימי בין המצרים או שהיום הוא תשעה באב או י"ז בתמוז, ובאופן כללי מודע להלכות ולמנהגים – הוא חייב בהם, כאשר הוא איננו מודע לכך ואיננו מסוגל לקיים את החובות מכוח עצמו – הוא איננו מחויב בהם.³

ב. גם כאשר אדם עם דמנציה חייב במצווה, אם יש טורח גדול או צער גדול בקיום המצווה – הוא פטור ממנה. אדם עם דמנציה זקוק לסדר יום קבוע ומסודר והרגליו הם עוגן חשוב בהתנהלותו היומיומית. על כן, אם המצוות והמנהגים עלולים לשבש את הסדר בצורה שפוגעת באדם – הוא פטור מהם.⁴

¹ ר"ד סולובייצ'ק, מן הסערה: מסות על אבלות, ייסורים והמצב האנושי, ירושלים תשס"ד, עמ' 49–64.

² מסמך זה מתמקד באדם עם דמנציה, אך כפי שיבואר להלן הערה 9, כל אדם זקן החש חולשה הוא בגדר חולה שאין בו סכנה ופטור מהצומות, מלבד צום יום כיפור, וכן יכול הוא להקל במידת הצורך במנהגי ימי בין המצרים כפי שיבואר בהמשך. חלק מהנושאים הנידונים כאן הובאו בחוברת צהר עד מאה ועשרים: הלכות חולה הנוטה למות ואדם עם דמנציה, פרק יד, <https://bit.ly/438xnnN>.

³ הר"ן גולדברג (נשואי מפגרים, תחומין, ז [תשמ"ו], עמ' 239) הגדיר את מעמדו ההלכתי של הפתי כך: מצווה שהוא מבין – הוא חייב לקיימה כפיקח; ומצווה שהוא איננו מבין או שאינו מודע לה – הוא אנוס לגביה ופטור ממנה. יש להדגיש שאדם עם דמנציה איננו שוטה או פתי, אך נראה שזהו המודל ההלכתי הקרוב ביותר להתייחסות לחולה זה. ר"ן בראילן ('חלוש הדעת, השוטה והפתי', תחומין, ח [תשמ"ז], עמ' 103–111) כתב שיש שתי בדיקות להבחנה אם אדם הוא בגדר פתי: האחת, אם הוא עונה על שאלות פשוטות – על הן ועל לאו לאו; והשנייה, אם הוא מכיר את העניין שבו הוא עוסק. לדבריו, אדם חייב במצוות אם הוא מבין שהקב"ה נתן לנו את התורה ושאלנו מקיימים מצוותיו (כהגדרת רש"י אויערבך, ש"ת מנחת שלמה, א, סימן לד) וכן כשהוא מבין שהפעולה הנעשית היא מצווה. הרבנית מ' טיקוצ'נסקי ('הזדקנות ותופעת הזקנה בהלכה', תחומין, מא [תשפ"א], עמ' 266–279) כתבה שתהליך ההזדקנות הוא תהליך ארוך, שלא ניתן להגדיר נקודה מסוימת בו כנקודת אובדן הדעת. לדעתה, גם אין נכון להגדיר אובדן דעת בצורה אחידה לכל המצוות. היא הסתמכה על דבריו של ר"ן גולדברג והציעה מודל חיוב במצוות המוגדר על פי רמת ההבנה וההכרה של הזקן – בהתאמה לרף הדעת הנדרש לחיוב ביחס לכל מצווה ומצווה. החיוב במצוות של זקן הוא דינמי, כאשר כל ירידה בתפקוד גוררת פטור ממצוות מסוימות. על כן, באדם עם דמנציה, ההגדרה המדויקת תלויה במשתנים שונים, ובראשם מצבו המדויק של החולה והתודעה והיכולות הנדרשות לקיום כל מצווה ומצווה, ועל כן קשה לכתוב בעניין זה דברים מוחלטים, כפי שכתב הרמב"ם בנוגע לכשרותו של פתי לעדות: "ודבר זה לפי מה שיראה הדיין, שאי אפשר לכונן הדעת בכתב" (משנה תורה, הלכות עדות, פרק ט, הלכה ז).

⁴ השאלה עד כמה אדם חייב בקיום מצוות עשה כאשר הוא חולה וקיום המצווה עלול לפגוע בו נידונה בעיקר בדברי האחרונים. להלכה הסכימו הפוסקים שבכל מקום שיש סכנת איבר, מצוות העשה נדחית מפני החולי והם נחלקו כאשר אין סכנת איבר אך יש חשש לחולי. מהר"ם שיק (ש"ת מהר"ם שיק, אורח חיים, סימן רס) כתב שיש לקיים מצווה אפילו אם נגרם ממנה נזק, אם אין בכך חשש סכנה, וכן כתבו בש"ת דברי מלכיאל, חלק ג, סימן לב ובש"ת שבט הלוי, חלק ה, סימן ריט. במנחת אשר, א (בראשית), סימן לט, כתב ר"א וייס שבנזק בלתי הפיך האדם אינו חייב לקיים את המצווה, אבל בצער בעלמא, ואף בחולי קל ברחלוק, מידת חסידות – ולפעמים אף חובה – להצטער. מנגד, דעת המשנה ברורה (סימן תעב, ס"ק לה בעניין שתיית יין בארבע כוסות; סימן תעג, ס"ק מג ושער הציון ס"ק א בעניין אכילת מרור), וש"ת בנין שלמה (חלק א, סימן מז) היא שאין חיוב במצוות עשה המביאה לידי חולי. וכן כתבו כף החיים, אורח חיים, סימן תעג, ס"ק פח; ש"ת תשובות והנהגות, חלק א, סימן שב; וש"ת ציצ אליעזר, חלק יד, סימן כז, אות א, בעניין אכילת מצה. ר"מ פיינשטיין (ש"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק א, סימן קעב) פטר חולה נפש מיציאה מבית החולים לצורך תקיעת שופר, כיוון ששמירה על הבריאות חשובה יותר מכל ממונו. זו גם מסקנתו של ר"י אריאל בש"ת באהלה של תורה, חלק ב, סימן צב: "חולה שאינו יכול לקיים מצוות עשה, אלא בקשיים גדולים וביסורים מרובים, עפ"י ראות עיני המורה, פטור מקיום המצווה". וראו ר"י רוזנצוויג וש' הריס, נפשי בשאלתי:





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



ג. את הסובבים לא צריכה להנחות החובה ההלכתית גרידא. קיום המצוות וההשתייכות לקהילת מקיימיהן היא זכות, ואדם עם דמנציה זכאי להיות חלק מהקהילה ולא להיות מודר ממנה. לעיתים, הפגישה עם המנהגים המוכרים והידועים מיטיבה איתו. יש אפוא לבחון כל מקרה לגופו, ואם קיום ההלכות והמנהגים מיטיב עם האדם, יש לסייע לו לקיימם.

ד. הצומות וכן חלק מדיני האבלות, הם מדרבנן,⁵ הגבלות אחרות הן בגדר מנהג ולא הלכה. חכמים קבעו את ההלכות לאנשים בריאים ולא לחולים.⁶ לכן כאשר קיומן יוצר מצוקה, יש להקל בהם. חשוב להדגיש כי לגבי כל האמור כאן – שונה הוא הדין בצום יום הכיפורים, שהוא מן התורה.⁷

3. צום תשעה באב ו"ז בתמוז

א. אדם המצוי בשלבים הראשונים של דמנציה, מודע לכך שהיום תשעה באב או ו"ז בתמוז, חש בטוב ואין לו בעיות רפואיות אחרות – חייב לצום. אם הוא שוכח את הצום ורוצה לאכול, על הסובבים להזכיר לו שמדובר ביום צום – בדרך שלא תגרום לו מבוכה.⁸

ב. בשלב מתקדם יותר, גם אם האדם עודנו מודע לצום, הוא מוגדר בדרך כלל כחולה שאין בו סכנה ופטור מכל הצומות מלבד יום כיפור.⁹ אם הדבר אפשרי והוא מבין את עניין הצום – ימנע מלאכול בערב ובכך ישתתף עם הציבור בצער ובאבלות.¹⁰

הלכות בריאות הנפש, ירושלים תשפ"ב, עמ' 41 והערה 29, ועמ' 46 הערה 35, וביתר הרחבה בעמ' 420-426. לאור המקורות שהובאו כאן, מסקנתם היא שזו מחלוקת שקולה בין הפוסקים, אף שהמקילים רבו במקצת. גם כאשר אין פגיעה בחולה, עולה השאלה עד כמה אדם צריך לטרוח בשביל לקיים מצוות עשה. בעל **שר"ת אבני נזר** (אבן העזר, סימן א, אות ח) למד זאת מההלכה המורה שאין חיוב להוציא יותר מחומש מנכסיו עבור מצוות עשה (רמ"א, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרנ"ו, סעיף א) וכתב שאדם אינו מחויב לגרש את אשתו כדי לקיים מצוות פרייה ורבייה, כיוון שגירושין קשים לאדם יותר מהון רב (וכעין זה כתב ביורה דעה, סימן שכ"א, בעניין חשש לנזק בקיום מצווה). ר' משה פיינשטיין (**שר"ת אגרות משה**, אורח חיים, חלק ב, סימן כז) סבר כדבריו וכתב שגם במצווה דאורייתא יש שיעורים, ולא בכל טרחה אדם מחויב כדי לקיים מצוות עשה – אך הר"מ פיינשטיין לא הגדיר שם את רמת הטרחה. ר"א וייס (**מנחת אשר**, א [בראשית], סימן לט, הנזכר לעיל) כתב: "אף אם פטור הוא מלטרוח טרחה יתירה, מ"מ ודאי שאין בו איסור, אלא אדרבה מדת חסידות יש בכל טרחה שיטרוח במעשי המצוות". אם כן, מוסכם מצד אחד שטרחה גדולה יכולה להיות סיבה לפטור מקיום מצווה, ומצד שני פשוט כי במקרים רבים קיום מצוות דורש טרחה ואדם מחויב להתאמץ ולקיים מצוות. קשה להגדיר בצורה מדויקת איזו טרחה היא סיבה לפטור והפוסקים בתשובותיהם הנ"ל אכן לא הגדירו זאת, אך הטרחה צריכה להיות ברמה מקבילה להוצאה של חמישית מנכסיו. על כן נראה שבאדם עם דמנציה, כאשר הוא יכול לקיים את המצווה, הוא מחויב בה וקיומה אף עשוי להועיל לו כחלק מהשמירה על סדר היום הקבוע. אך כאשר הוא מבלבל, כאשר יש קושי בתקשורת איתו וכאשר קיום המצווה כרוך בקשיים גדולים ואף בייסורים, הוא פטור מן המצווה. יש להוסיף שאף שדרך כלל יש מעלה בטרחה יתרה לקיום המצווה מעבר לנדרש מבחינה הלכתית – זוהי מידת חסידות – הרצון לנהוג במידת חסידות הוא בעל ערך כאשר הוא בא מצד החולה וחסר ערך כאשר הוא בא רק מצד הסובבים אותו. זאת ועוד, המטפלים בחולה, שמוטל עליהם עול כבד של טיפול, אינם נדרשים להחמיר ולעסוק בעזרה לחולה בעשיית מעשה שהוא איננו מחויב בו ואינו מביע רצון לעסוק בו. כאשר החולה מעוניין לעסוק במצווה ויש בכך תועלת של שמירה על שגרת יומו, מצווה לעזור לו אף כשאינו מחויב בכך.

⁵ הצומות מעיקרם הם דברי קבלה, מדברי הנביאים, אך מעמדם כיום הוא מדרבנן. ראו **בית יוסף**, אורח חיים, סימן תקנ"ו; **משנה ברורה**, שם, ס"ק א. לעניין תשעה באב נחלקו הפוסקים אם מעמדו חמור יותר, אך דעת רוב הפוסקים שגם הוא מדרבנן. ראו ר"א רבינוביץ, 'עוברות ומניקות בתענית', **תחומין**, יז (תשנ"ז), עמ' 345-346.

⁶ "במקום חולי לא גזרו רבנן" – כך כתב הרמב"ן **בתורת האדם**, שער האבל (מהד' הרב שעוועל, עמ' רנה) בעניין תענית בתשעה באב, וכך נפסק להלכה **בשולחן ערוך**, אורח חיים, תקנ"ד, ו, וראו להלן הערה 9.

⁷ ראו מה שכתבנו במסמך – 'מדרוך ליום הכיפורים לחולה ולאדם עם דמנציה'.

⁸ ר"א וייס (**דרכי הוראה: לקט שיעורים תשובות ופסקי הלכה בדיני חולה ביה"כ**, ירושלים תשס"ט, סימן ב, ב, עמ' ח) כתב שכאשר יש דעת בחולה – צריך למנוע ממנו מלעבור על איסור, אך בני המשפחה אינם מחויבים לטרוח טרחה יתרה, ולכן אין חובה על בני המשפחה לשבת כל היום ליד החולה כדי למנוע ממנו לאכול. וראו **נפשי בשאלתי**, פרק ח, סעיף ה, עמ' 124.

⁹ חולה שאין בו סכנה פטור מתענית בצום גדליה, עשרה בטבת ו"ז בתמוז (**שולחן ערוך**, אורח חיים, תקנ"ו, א; **משנה ברורה**, שם, ס"ק ד) וכל שכן מתענית אסתר (**שולחן ערוך**, אורח חיים, תרפ"ו, ב). חולה פטור גם מצום בתשעה באב ואינו צריך לאכול לשיעורין (שם, תקנ"ד, ו). אומנם הרמ"א כתב (שם) שנהגים להתענות בתשעה באב כל זמן שאין צער גדול, אך סיים שהמקל לא הפסיד וה**משנה ברורה** (שם, ס"ק טז) כתב שכל שכן שאדם חלוש והוא חולה שאין בו סכנה – אין כדאי שיחמיר. כך כתב גם הרב יצחק יוסף (**ילקוט יוסף**, מהלכות תענית שבעה עשר בתמוז, סעיף ה) והוסיף: "וזקנים תשושי כח שמצטערים בתעניתם פטורים מכל הצומות הללו לרבות תשעה באב". מקורות נוספים ראו **בפסקי תשובות**, סימן תקנ"ד, ס"ק ט, והערה 44. על כן, באדם עם דמנציה, לא רק צער וחולשת הגוף פוטרים אותו מתענית בתשעה באב אלא כל צער שקשור לדמנציה.

¹⁰ ראו **פסקי תשובות**, שם, הערה 45.



ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



ג. חובת האדם בשאר העינויים בתשעה באב – כגון איסור רחיצה ואיסור נעילת הסנדל – קלה יותר מהחובה לצום. כאשר די בתזכורת מהסביבה, יש להזכיר לו את החובה ולסייע לו להימנע מלעבור על האיסורים. אך כאשר השמירה על האיסורים מכבידה על אדם עם דמנציה או מבבלת אותו, ובוודאי כאשר הוא איננו מודע לאיסור, יש להניח לו לנהוג כפי שהוא יכול ורוצה.¹¹

ד. אדם עם דמנציה הזקוק לתרופות באופן קבוע – ייטול אותן בתשעה באב ובי"ז בתמוז כביום רגיל. הוא הדין בתרופות להרגעה, גם אם נראה שאין בהן צורך רפואי ישיר. אם האדם זקוק למים לבליעת התרופה או שצריך לאכול לפני לקיחת התרופה, הוא רשאי – ומחויב – לשתות ולאכול.¹²

4. מנהגי בין המצרים, משנכנס אב ושבו שחל בו תשעה באב

א. מנהג ישראל להימנע מגילוח ותספורת בימי בין המצרים, משנכנס אב או בשבוע שחל בו תשעה באב.¹³ אדם עם דמנציה שאינו מודע לחובה זו אינו חייב בה, אך כאמור – יש גם זכות בהיותו חלק מהקהילה ונוהג כמנהגיה ולכן נכון להימנע מלגלחו.

ב. אם עובדת היותו לא מגולח משפיעה על מצבו ועל הרגשתו, וכן אם הדבר גורם לפגיעה בטיפול בו בשל ראייתו כמוזנח – יש לעשות כל פעולה שמיטיבה עימו.¹⁴

ג. מנהג רוב קהילות ישראל הוא שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין מראש חודש אב או בשבוע שחל בו תשעה באב. אדם עם דמנציה שיכול להימנע מאכילת בשר – זכות בשבילו לנהוג כמנהג ישראל, אך כאשר יש בכך צורך תזונתי, אפילו מועט, כאשר יש טרחה בהבאת מזון מיוחד למי שמטופל במוסד או כאשר האדם מבקש לאכול בשר – מותר לו לאכול בשר בימים אלה.¹⁵

ד. אסור לכבס בגדים מראש חודש אב או בשבוע שחל בו תשעה באב. גם לעובד זר אסור לכבס את בגדיו של היהודי. אומנם, אם הבגדים מלוכלכים מקיא או שתן וכדו', מותר לכבסם.¹⁶

¹¹ מעמדם של שאר העינויים קל מאיסור אכילה ושתיה, וחולה שאין בו סכנה פטור מהם אפילו ביום הכיפורים. כן פסק הרמב"ם, **משנה תורה**, הלכות שביבת עשור, פרק ג, הלכות ב-ט, וכך נפסק להלכה ב**שולחן ערוך**, אורח חיים, תריד, א לעניין איסור סיכה, בסעיף ג לעניין נעילת הסנדל, וברמ"א (שם, תריג, ט) לעניין רחיצה. לכן אדם עם דמנציה שיש לו קושי בעינויים אלה, ואפילו קושי קל, פטור מהם.

¹² אדם עם דמנציה שזקוק לתרופות הוא חולה שאין בו סכנה, ולפי המבואר לעיל הערה 9 הוא פטור מהצום.

¹³ המשנה (תענית ד, ז) אוסרת להסתפר בשבוע של תשעה באב. כך הוכרע גם בגמרא (שם כט ע"ב – ל ע"א) ונפסק להלכה ב**שולחן ערוך**, אורח חיים, תקנא, ג. בסעיף יב פסק השו"ע שהאיסור הוא בין בתספורת בין בגילוח הזקן. הרמ"א (שם, ד) הוסיף שהמנהג הוא לא להסתפר בכל ימי בין המצרים. גם לדעת הרמ"א יש הבדל ברמת החיוב: בשבוע שחל בו זוהי הלכה; ולפני כן זהו מנהג.

¹⁴ הפוסקים הקלו בגילוח לאדם שזקוק להיראות מסודר לצורך פרנסתו, משיקול של מניעת הפסד. ר' משה פיינשטיין (**שו"ת אגרות משה**, אורח חיים, חלק ד, סימן קב) התיר גילוח כזה בימי בין המצרים אך אסר אותו בשבוע שחל בו תשעה באב. **במעדני שלמה** (ירושלים תשס"ג, חלק ג, עמ' נד) נכתב כך בשם רש"י אויערבך ללא הבחנה בין שבוע שחל בו לימים שלפניו. בעל **כף החיים** (אורח חיים, סימן תצג, ס"ק יט) התיר זאת בימי ספירת העומר ולא התייחס לכך בהלכות תשעה באב. וראו עוד רש"י ברוין, **שערים מצוינים בהלכה**, חלק ג, סימן קכב, אות ה. יישוב דעתו של אדם עם דמנציה או חשש מהזנחה בטיפול בו אינם פחותים מהפסד ממון, ויש להקל.

¹⁵ במשנה ובתלמוד לא נזכר המנהג שלא לאכול בשר אך הוא מופיע בדברי הראשונים. **השולחן ערוך** (אורח חיים, תקנד, ב) כתב: "יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בשבת זו, ויש שמוסיפין מראש חודש עד התענית, ויש שמוסיפין מ"ז בתמוז". מנהג רוב הספרדים הוא שלא לאכול בשר מסוף ראש חודש אב (**שו"ת יחזה דעת**, חלק א, סימן מא); מנהג אשכנזי שלא לאכול בשר גם בראש חודש (**משנה ברורה**, סימן תקנד, ס"ק נח); ויש מהתימנים שנוהגים לאכול בשר בכל הימים מלבד בסעודה מפסקת (מהרי"צ רצאבי, **שולחן ערוך המקוצר**, אורח חיים, חלק ג, סימן קג, ח). הרמ"א (אורח חיים, תקנד, ב) כתב שלחלה מותר לאכול בשר וה**משנה ברורה** (שם, ס"ק סא) כתב שאפילו לחולה קצת מותר וכן כתב שחסר דעה רשאי לאכול בשר (שם, ס"ק י). הרב עובדיה יוסף פסק (**שו"ת יחזה דעת**, שם) שגם חולה שכבר התרפא אך עודנו חלש מותר באכילת בשר, וכן מי שנמצא בבית הבראה ואינו יכול להשיג אוכל אחר.

בעניין ברכת שהחיינו בימי בין המצרים, כתב החיד"א (**ברכי יוסף**, אורח חיים, סימן תקנא, ס"ק יג) שחולה יכול לאכול פרי חדש ולברך עליו שהחיינו, כיוון שיש בכך תועלת לגופו, ובמקום חולי לא גזרו חכמים.

¹⁶ המשנה (תענית ד, ז) אוסרת לכבס בשבוע של תשעה באב. כך הוכרע גם בגמרא שם (כט ע"ב – ל ע"א), ונפסק להלכה ב**שולחן ערוך**, אורח חיים, תקנא, ג. הרמ"א (שם) הוסיף שנוהגים שלא לכבס מראש חודש. גם העובד הזר אינו רשאי לכבס את בגדי היהודי (רמ"א, שם). בגדים שמתלכלכים באופן תדיר מותר לכבס (**שולחן ערוך**, שם, יד; **משנה ברורה**, שם, ס"ק פד).





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



ה. בבית חולים ובמוסדות רפואיים או טיפוליים – מותר לכבס כרגיל, ומותר למטופלים להשתמש בבגדים המכובסים.¹⁷

ו. מנהג ישראל להימנע מרחיצה מראש חודש אב או בשבוע שחל בו תשעה באב, במים חמים או אף בצונן. אדם עם דמנציה רשאי לרחוץ לניקיון גופו כדרכו בימים שלפני תשעה באב. גם רחיצה בברכה, כשיש בה צורך רפואי או כשהיא תורמת לרגיעה וליישוב רוחו של אדם עם דמנציה מותרת.¹⁸

ז. אדם עם דמנציה ששמיעת מוזיקה מרגיעה אותו – רשאי לשמוע מוזיקה בימי בין המצרים.¹⁹

מטפל או בן משפחה המתלבט כיצד לנהוג בימי בן המצרים מוזמן לפנות למוקד צהר עד 120 למענה על שאלותיו. אל תהיו לבדכם! הרבנים והעובדים הסוציאליים במוקד יעמדו לרשותכם ויסייעו לכם במשא הטיפול בן משפחתכם.

לעובד הזר מותר לכבס את בגדיו בבית היהודי, אך ליהודי אסור לכבס בשבילו (שולחן ערוך, שם, ה), לכן אם העובד רגיל שמכבסים בעבורו, צריך שהלה יפעיל את המכונה ואת שאר המלאכות יכול לעשות יהודי (ראו ר"צ רמון, עת זקנה, אלון שבות תשפ"ג, עמ' 254).

¹⁷ **המשנה ברורה** (סימן תקנד, ס"ק פד) כתב שטעם ההיתר בכיבוס בגדי קטנים הוא שאין בכיבוס משום שמחה. הפוסקים כתבו שיש להתיר לכבס בבתי מלון; ראו **שר"ת ציץ אליעזר**, חלק יג, סימן סא, ובמוסד רפואי יש גם צורך רפואי של שמירה על היגיינה. אומנם, כשאין בכך צורך נכון להימנע מכביסה בשבוע שחל בו תשעה באב. ראו ר"ח אוקנין ור"י מושקוביץ, 'היגיינה וניקיון בבית חולים כפיקוח נפש', **תחומין**, מג (תשפ"ג), עמ' 331–339, שהגדירו שמירה על היגיינה בבית חולים כצורך של פיקוח נפש.

¹⁸ איסור רחיצה בימים שלפני תשעה באב לא נזכר במשנה ובתלמודים, אך המנהג מופיע בדברי הראשונים. **השולחן ערוך** (אורח חיים, תקנא, טז) כתב: "יש נוהגים שלא לרחוץ מראש חודש ואילך, מלבד ערב שבת שבו נוהגים להקל. המנהג המקובל בקרב הספרדים (אף שיש מחמירים, ראו **בן איש חי**, דברים, שנה א, טז) הוא כדעה השנייה בשולחן ערוך, דהיינו שרחיצה בחמין אסורה רק בשבוע שחל בו תשעה באב ורחיצה בצונן מותרת מלבד בתשעה באב. ראו **שר"ת יביע אומר**, חלק ה, סימן מא; **שר"ת יחזקאל דעת**, חלק א, סימן לח. **בפניני הלכה**, זמנים, פרק ח, כא, כתב הר"א מלמד שהרגלי הניקיון כיום שונים לחלוטין מבעבר ורחיצת הגוף לניקיון איננה רחיצה לתענוג אלא צורך הגוף; לכן גם לאשכנזים מותר לרחוץ לשם ניקיון במים פושרים, ואין להחמיר כשריחו רע כי גדול כבוד הבריות. הרגלי הניקיון חשובים בחולה בכלל, ובאדם עם דמנציה בפרט, לכן גם אם האדם נהג בעבר אחרת אין להחמיר (לענין רחיצה בתשעה באב עצמו, ראו לעיל הערה 11). רחיצה בברכה אסורה לאשכנזים, אך כשיש בה צורך רפואי – היא מותרת. רחיצה שאין בה צורך רפואי אסורה בדרך כלל לאשכנזים, אך אדם עם דמנציה שרגיל לרחוץ בברכה והרחצה מרגיעה אותו – רשאי לרחוץ כדרכו.

¹⁹ **השולחן ערוך** (אורח חיים, תקס, ג) כתב שגזרו, בכל ימות השנה, שלא לנגן בכלי שיר. אומנם המנהג הוא להקל, כדברי הרמ"א (שם) שאסר רק בבית המשתה, אך בימי ספירת העומר ובין המצרים יש להחמיר, כפי שכתב בעל **משנה ברורה** (סימן תקנד, ס"ק טז) שריקודים ומחולות אסורים בימי בין המצרים. כן כתבו ב**שר"ת אגרות משה**, אורח חיים, חלק א, סימן קסו; שם, חלק ד, סימן כא, אות ד; **שר"ת יחזקאל דעת**, חלק ו, סימן לד. הרב עובדיה יוסף (**שר"ת יחזקאל דעת**, שם) העלה את הסברה להבחין בין מוזיקה שנשמעת בבתי משתאות לבין מוזיקה הנשמעת ברדיו וכדו'. אומנם להלכה הוא מחמיר בימי הספירה ובין המצרים גם במוזיקה הנשמעת ממכשירים אלקטרוניים, וכן כתבו הרב פיינשטיין (**שר"ת אגרות משה**, שם) והרב וולדנברג (**שר"ת ציץ אליעזר**, חלק טו, סימן לג). אך רד"ג גולדברג (**שר"ת בנין אריאל**, עמ' 66) כתב שמוזיקה שאינה מביאה לריקודים ומחולות, אלא מלווה את האדם כשהוא טרוד בענייניו, לא נאסרה. רד"ג גולדברג הוסיף שמי ששמיעת המוזיקה חיונית בעבורו למנוחת הנפש – מותר לו לשומעה. הרב בן ציון אבא שאול (**שר"ת אור לציון**, חלק ג, סימן כה) התיר למי שסובל מדיכאון לשמוע מוזיקה עד ראש חודש אב, הגם שאסר לשמוע מוזיקה לצורך שלווה הנפש בימי בין המצרים, ולחולה עצבים התיר אף ביום תשעה באב. לכן אדם עם דמנציה, שהמוזיקה מסייעת לו להירגע, רשאי לשמוע מוזיקה בימי הספירה ובימי בין המצרים. וראו **נפשי בשאלתי**, עמ' 140, הערה 15. בתשעה באב, על איסור שמחה נוסף גם איסור להסיח את הדעת מהאבלות (**שולחן ערוך**, אורח חיים, תקנט, ה; **משנה ברורה**, שם, ס"ק כג וס"ק מא; סימן תקנד, ס"ק מג, ועוד הרבה), אך באדם עם דמנציה, שהסחת הדעת היא צורך בריאותי בשבילו, יש להקל. וכן דעת הפוסקים שהביא ב**נפשי בשאלתי** מדבריהם בעלפה (עמ' 188, סוף הערה 4), לענין שמיעת מוזיקה למי שזקוק לכך בימי אבלות השבעה.

